Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics Núm. XXII (2011), p.265-282
DOI: 10.2436/20.1001.01.75

REPENSANT JAUME VICENS I VIVES. VISIONS SOBRE UN LLEGAT

Mercè Morales Montoya
Societat Catalana d'Estudis Històrics
Institut d'Estudis Catalans

Resum

La commemoració del centenari del naixement de Jaume Vicens i Vives (1910-1960) ha comportat una nova revisió historiogràfica de la seva obra científica i ha revaloritzat el seu paper com un dels més importants renovadors de la historiografia espanyola del segle xx. El present article presenta l'evolució historiogràfica de Vicens, des del positivisme a l'escola dels *Annales*; la influència en el món acadèmic de la renovació historiogràfica vicentina impulsada en la dècada dels anys cinquanta i les distintes valoracions que la historiografia ha fet de la seva obra al llarg dels cinquanta anys posteriors a la seva mort.

Paraules clau

Vicens i Vives, historiografia, *Annales*, renovació, redreç.

Rethinking Jaume Vicens i Vives. A historiographical review

Abstract

Commemorating the centenary of the birth of Jaume Vicens i Vives (1910-1960) has involved a new historiographical review of his scientific work and has reappraised his role as one of the most important renovators of Spanish historiography of the 20th century. This article presents the historiographical evolution of Vicens, from positivism to the school of the *Annales*, the influence on the academic world of Vicens's historiographical renovation promoted in the 1950s and the different appraisals made by historiography of his work over the fifty years since his death.

Keywords

Vicens i Vives, historiography, *Annales*, renovation.

Obra i evolució historiogràfica. Del positivisme a l'escola dels *Annales*

Malgrat la seva curta vida (1910-1960), Vicens va ser un autor prolífic i, als ulls d'un historiador del segle xxi, transversal. Medievalista de formació,[1] va endinsar-se en l'estudi de la història moderna i en la del segle xix, encara poc investigades en els anys cinquanta del segle passat, i va potenciar aquells estudis virginals entre els seus deixebles i col.laboradors. La consigna de Vicens era la modernitat i la modernitat eren llavors Europa i el món anglosaxó. El seu objectiu era treure la historiografia espanyola de la inèrcia metodològica i d'aquell discurs essencialista sobre Espanya, i desvetllar-la als corrents historiogràfics postbèl.lics més potents. Com veurem, va portar a la pràctica i a l'uníson, perquè estaven estretament lligats, la introducció d'aquests nous corrents i la investigació sobre períodes i temàtiques noves.[2]

Així mateix, alhora que treballava en la seva obra científica, Vicens ideava, dirigia i sovint també redactava una altra gran obra d'indubtable abast educatiu: la dels manuals de text de geografia i història per a alumnes de batxillerat, llibres que constituiren una autèntica revolució en el món de l'ensenyament i en el mercat editorial, a més de proporcionar-li uns recursos que necessitava per tirar endavant una família nombrosa en els difícils anys de la postguerra. Vicens, també va ser un geògraf excel·lent, i un apassionat cartògraf.[3] I encara hi hauria d'afegir una altra vessant, la que va tenir com a objecte difondre cap a sectors socials no estrictament acadèmics la història de Catalunya, elaborada amb rigor per un ampli equip de col·laboradors seus. A través de l'editorial Teide, fundada per Vicens i Frederic Rahola, el seu cunyat, l'any 1943, es van

1. Sebastià Riera i Viader («L'historiador medievalista», *L'Avenç*, núm. 83, juny de 1985) va fer una aproximació a la trajectòria historiogràfica de Vicens relacionada amb l'edat mitjana a Catalunya.

2. Sobre el concepte de modernitat en l'obra de Vicens vegeu Eva Serra i Puig, «Història moderna: grandesa i misèria d'una renovació», *L'Avenç*, núm. 83, juny de 1985; de la mateixa autora: «La renovació historiogràfica de Vicens Vives», *Serra d'Or*, núm. 605, maig de 2010.

3. Sobre el Vicens geògraf vegeu Dolors Batallé; Josep M. Rabella i Vives, «La Geografia vista per un historiador», *Revista de Girona*, núm. 84, Girona, 1978; José Luis Vilanova, «Jaume Vicens i Vives i l'estudi de la geografia», *Revista de Girona*, núm. 171, Girona, 1995; i, del mateix autor, «Les aportacions de Vicens i Vives a la geografia», *Revista de Girona*, núm. 191, novembre-desembre de 1998.

posar a l'abast del públic i del món acadèmic durant el franquisme obres que han estat de referència durant dècades i ho són encara avui. La pluralitat d'iniciatives i activitats portades a terme per Vicens al voltant de la història ens apunten com era la seva personalitat, un home d'una energia admirable que s'abocava amb gran entusiasme a tot allò que emprenia, segur d'arribar a la meta.[4]

En el desvetllament de la vocació de Vicens i en la seva formació com a historiador varen ser decisius dos mestratges. El primer, el del seu professor d'història al batxillerat, Rafael Ballester, autor de *Clío*, obra a la qual Vicens farà referència al llarg de la seva vida com un llibre de text excepcional. *Clío* era un llibre d'història ben escrit, que facilitava l'aprenentatge a l'alumne amb una lectura amena, i el seu autor, un erudit humanista, de verb i ploma fàcil, que viatjava arreu d'Europa i explicava anècdotes dels seus viatges als alumnes. La vocació de Vicens es va despertar en aquells anys a l'Institut General i Tècnic de Girona, juntament amb la del seu amic, Santiago Sobrequés i Vidal. Vicens, que ja feia de professor als seus companys de classe, faria en el futur una mica de Ballester. Escriuria o encarregaria els seus propis *Clío* per a estudiants de batxillerat i també portaria notícies d'Europa als seus deixebles.

El segon mestratge, ja en els anys de formació universitària, va ser el de catedràtic d'Història d'Espanya de la Universitat Autònoma de Barcelona, Antonio de la Torre y del Cerro. De la Torre, que havia estat membre del cos d'arxivers de l'Estat, exigia sobretot als seus alumnes mètode, rigor i un treball intens als arxius. El tarannà positivista de De la Torre, en lluita permanent amb la historiografia romàntica, que considerava poc professional, ha d'emmarcar-se dins el corrent de l'escola metòdica francesa i, sobretot, dins l'escola historicista alemanya, que propugnava la professionalització de la historia; la seva conversió en una disciplina acadèmica; el seu carácter científic amb un mètode d'anàlisi fonamentat en la crítica i la utilització de fonts documentals i l'objectivitat. Abans de la Segona Guerra Mundial, Alemanya era una estada cobejada per universitaris i científics de diferents especialitats. Per citar només uns noms coneguts, aquest fou el cas de l'arqueòleg Pere Bosch i Gimpera, també professor de Vicens a la universitat, del medievalista Ramon

4. Sobre el Vicens impulsor d'iniciatives editorials i institucionals, vegeu: Jaume Sobrequés i Callicó, «Els grans projectes científics i editorials impulsats per Jaume Vicens i Vives», dins: *Jaume Vicens i Vives. Visions sobre el seu llegat*. Edició i introducció a cura de Jaume Sobrequés i Callicó i Mercè Morales i Montoya. Barcelona, Base, 2010, pàg. 768-777.

d'Abadal i de Vinyals, i el del fisiòleg i posterior president del govern de la Segona República, Juan Negrín. El mateix Vicens estudiava alemany a primers dels anys trenta per tal de poder llegir la bibliografia, i és possible que preveient fer alguna estada en el futur en aquell país.

Entre les tendències historiogràfiques de l'època, hem de citar la incipient escola francesa dels *Annales*, que, a partir del 1929, amb la creació a Estrasburg de la revista *Annales d'histoire économique et sociale*, i amb March Bloch i Lucien Fèbvre al capdavant, s'aniria obrint pas a la historiografia europea fins a esdevenir un dels principals corrents historiogràfics després de la Segona Guerra Mundial. Els *Annales* recollien els precedents de la història econòmica i social decimonònica i, en el context postbèl·lic i de crisi econòmica (1929), varen esdevenir una nova línia historiogràfica, que va introduir canvis i innovacions, com l'ampliació de la perspectiva temporal en l'anàlisi històrica; la interdisciplinarietat i la interpretació dels procesos històrics; el desplaçament de la història política i institucional a favor de la història econòmica i social; la història de les civilitzacions, l'estudi de la vida qüotidiana, de la cultura i les mentalitats. En definitiva, el que el mateix Vicens i Sobrequés definirien com «la història dels homes». Veurem com Vicens importarà i adoptarà l'escola dels *Annales* a partir del 1950.[5]

En els anys vint-trenta, en un context historiogràfic canviant, en el de les avantguardes culturals i en el dels constants avenços científics i tecnològics, els «ismes» historiogràfics no feien més que assenyalar la historiografia romàntica-nacionalista com una antigalla. Tanmateix, el nacionalisme no tenia res d'antic al nou món sorgit de la Primera Guerra Mundial. Ben al contrari, es reforçaria com a fonament ideològic primitiu de l'estat-nació, tant pel que feia als estats ja constituits com a les comunitats que volien accedir-hi. Els historiadors, doncs, continuarien responent a aquelles coordenades. Pel que fa als estudis

5. Per a les aportacions historiogràfiques i metodològiques de l'obra de Vicens, vegeu, entre altres, John Elliot, «La revolució historiogràfica de Vicens vista per un estranger», *Serra d'Or*, núm. 11, novembre de 1960. Del mateix autor: «Jaume Vicens i Vives. Ahir i avui», *L'Avenç*, núm. 358, juny de 2010; Emili Giralt, «Desmitificador i peoner», *L'Avenç*, núm. 29, juliol-agost de 1980; Ramon Grau i Marina López, «Les directrius de Vicens: empirisme i síntesi històrica», *L'Avenç*, núm. 72, juny de 1984; Josep Termes, «La historiografia de la postguerra i la represa de Jaume Vicens i Vives», dins *La historiografia catalana*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1990.

sobre la història de Catalunya, per a la generació d'historiadors catalans que es llicenciarien en els primers anys de la Segona República, aquella historiografia romàntica-nacionalista, malgrat sentir-la superada, continuava sent punt obligat de lectura, perquè no existia gaire més bibliografia prèvia. Per tant, tots coneixien les obres d'Antoni de Bofarull, Salvador Sanpere i Miquel o Antoni Rovira i Virgili, entre altres.

Amb el bagatge intel.lectual descrit, Vicens i Vives va donar les primeres passes en la recerca històrica. Primer de la seva promoció, va doctorar-se amb la tesi *Ferran II i la ciutat de Barcelona* (1936). Situava, doncs, els seus treballs d'investigació en el període de transició entre la fi de l'edat mitjana i l'inici de l'edat moderna, sens dubte influit per De la Torre, que havia enfocat les seves investigacions cap a la política exterior dels Reis Catòlics. La irrupció de Vicens en el món historiogràfic va anar acompanyada de la polèmica. Com és conegut, el 1935, la seva defensa de Ferran II va entrar en contradicció amb la defenestració a què la historiografia catalana havia relegat els Trastàmares, sota l'acusació d'haver contribuit a la desnaturalització de Catalunya. Antoni Rovira i Virgili, excel·lent periodista i bon historiador, membre d'Esquerra Republicana de Catalunya i diputat al Parlament català, va criticar la interpretació vicentina. El debat historiogràfic es produí, a més a més, en uns dies de grans tensions polítiques. Les Corts havien suspès l'Estatut d'autonomia després dels Fets del Sis d'Octubre (1934) i el govern de la Generalitat es trobava empresonat. Aquella defensa vicentina d'un rei d'origen castellà que comptava amb el suport dels remences (el poble) en contra del Consell del Principat arribava en aquell precís moment. Tanmateix, la resposta de Vicens va ser contundent. Va remetre Rovira i Virgili als arxius.[6]

Ferran II, la formació de l'estat modern i el pactisme

Com els lectors d'aquest *Butlletí* trobaran en les primeres pàgines del volum un magnífic article del professor Gaspar Feliu sobre Vicens i Vives i la crisi agrària de la baixa edat mitjana, per tal de no reiterar conceptes i apreciacions similars, em centraré en altres aspectes de l'obra de Vicens que han tingut

6. Sobre la polèmica entre Rovira i Vicens, vegeu: Jaume Sobrequés i Callicó, «Un moment crucial de la historiografia catalana: la polèmica entre Jaume Vicens i Vives i Antoni Rovira i Virgili», *Revista de Catalunya*, núm. 28. Barcelona, març de 1989, p.70-82.

transcendencència en el debat historiogràfic durant anys: la monarquia moderna i el pactisme. Vicens va cercar les causes de la crisi catalana en el segle xv en factors interns (un país sense lideratge i projecte) que van culminar en l'elecció de Ferran d'Antequera a Casp (1412), possible perquè, segons Vicens, les elits de govern catalanes no tenien un objectiu comú de país —el candidat «català», el comte d'Urgell, representava el feudalisme de la muntanya— i avantposaren la protecció dels seus privilegis davant els interessos generals, armades amb l'escut de la defensa de les Constitucions i del pactisme. Aquesta manca de visió, segons Vicens, va portar Catalunya a la Guerra Civil (1462-1472). El redreç del país i el seu pas a l'edat moderna va ser possible gràcies a l'arbitratge de Ferran II, monarca d'un estat naixent i model de *príncep*s. Les autoritats catalanes, doncs, resten en la interpretació vicentina minimitzades davant el lideratge del rei-estatista, aquella monarquia que els historiadors del segle xix situaren a l'inici de l'estat modern, i l'única, per a Vicens, amb capacitat de posar fi a la decadència de la Corona d'Aragó i modernitzar les seves institucions.

El paper de modernitat i lideratge que Vicens confereix al príncep davant el paper anacrònic i acomodatici que atorga a les institucions catalanes al llarg de l'edat moderna, i la valoració del pactisme com l'instrument polític d'una classe privilegiada, parapetada en les constitucions i institucions medievals, ha estat i continua essent font de debat. Controvèrsia antiga i actual, perquè la idea de la Catalunya pactista és inherent a la creació de les institucions parlamentàries i de govern catalanes (Cort General i Diputació del General després) i perquè el pactisme institucional català s'ha avaluat com a eina de resistència, d'intervenció política i d'independència. L'evolució inevitable cap a l'absolutisme, tal com la interpretava Vicens, es contraposa així a la categorització que s'ha fet del pactisme com a model polític, federalista i parlamentari, equiparable a l'holandès i l'anglès de l'època i, per tant, com una alternativa política que hagués estat viable. Vicens dedicaria un capítol de la seva obra *Notícia de Catalunya* (1954) al pactisme. El defineix com un instrument d'ordenació de la cosa pública profundament arraigat en els catalans, però inviable: *«¿Puede ser el pactismo una fórmula moderna? No lo afirmaríamos; sería un error de cuño tradicionalista»*.[7] .

La revisió sobre les aportacions historiogràfiques de Vicens a l'estudi dels segles xvi i xvii ha estat més crítica que, en general, la d'època tardomedieval.

7. Jaume Vicens Vives, *Noticia de Cataluña*. Barcelona, Destino, 1980, p. 88.

Del Vicens medievalista resten en bona part vigents els esquemes generals i l'estructura explicativa de les seves aportacions a la història econòmica i a la dels Trastàmares. De la mateixa manera es pot avaluar la seva aportació sobre els remences, la qual, com han assenyalat Gaspar Feliu i Rosa Lluch,[8] encara és fonamental per encetar qualsevol investigació sobre dita temàtica. No cal incidir en que les aportacions posteriors han matisat aspectes de la seva anàlisi i interpretació del segle xv, però cinquanta anys després de la seva mort els seus treballs de recerca continuen essent suggerents, d'una manera especial els que es refereixen al regnat de Ferran II.

Per contra, les aportacions de Vicens a la història moderna, centrades en l'explicació de la formació de l'Estat modern, com es definien aquelles monarquies en els anys cinquanta del segle passat, han estat objecte d'una avaluació més crítica per part de la historiografia del país. Era inevitable, en un Vicens més proper a la figura del *princeps* que al constitucionalisme català i crític amb la posició catalana durant la Guerra de Successió —la considerava un errror perquè estava predestinada a la derrota. Vicens, seguint la segona escola dels *Annales*, intentava explicar la formació de l'«Estat» modern des d'uns paràmetres superats. Potser li va mancar temps per fer madurar la seva obra. Tanmateix, s'ha de destacar la influència que dos dels seus deixebles tindrien en el futur de la història moderna peninsular: Joan Reglà i Joan Mercader, pioners en l'estudi de la monarquia hispànica a Catalunya i del primer Estat borbònic després de la Nova Planta, respectivament.

La Universitat i els «Annales»

A més a més de les seves capacitats intel.lectuals, Vicens i Vives era el que es coneix com un home d'acció i gaudia d'un innat magnetisme personal. Quan va arribar a la Universitat de Barcelona el 1948,[9] una bona part dels seus antics professors havien marxat a l'exili, d'altres havien estat depurats i d'altres,

8. L'aportació més imporant d'aquesta autora és: Rosa Lluch i Bramon, *La senyoria de l'Almoina de Girona als segles xiv i xv.* Girona, Universitat de Girona, 2005. Vegeu també M. Mercè Homs i Brugarolas, *El sindicat remença de l'any 1448*, Girona, Ajuntament de Girona, 2004 i Gaspar Feliu, *La llarga nit feudal. Mil anys de pugna entre senyors i pagesos,* València, PUV, 2010.

9. Sobre el paper de Vicens a la universitat vegeu la nota de Josep Fontana, «Jaume Vicens a la Universitat de Barcelona», *Serra d'Or*, núm. 605, maig de 2010.

com Antonio de la Torre, treballaven en altres destins peninsulars. Si Vicens sempre havia despuntat per sobre de la mitjana, en una universitat mancada de capital intel·lectual la seva preeminència encara es va fer més visible. En aquella hora, Vicens era soci fundador de l'editorial Teide. Els negocis anaven bé, però l'anhel de Vicens era tornar a la Universitat. La depuració havia estroncat aquell camí, però amb el suport de De la Torre, que tenia en gran estima Vicens i el va avalar i ajudar en aquell procés de depuració, es va presentar a les oposicions a càtedra el 1947. Va guanyar la de Saragossa i a l'any següent ja era a Barcelona.

D'alguna manera, s'havia tancat el cercle que havia començat quan Vicens va trepitjar per primera vegada l'edifici de la plaça Universitat de Barcelona, l'única universitat que hi havia aleshores a Catalunya. Només cal llegir les cartes de l'època d'estudiant universitari per entendre aquest sentiment de predestinació a la càtedra, o fer una ullada a la seva biografia durant la Segona República. Assistent del rector de la Universitat, Pere Bosch i Gimpera, havia començat a donar classe abans de doctorar-se (1936) i, fins i tot, s'havia casat pel civil durant la guerra al despatx del rector —per l'església el va casar mossèn Sanabre, també historiador. Catedràtic amb trenta-set anys, Vicens havia aconseguit quelcom més que una plaça des d'on exercir el magisteri i dedicar-se a la investigació. Al prestigi i el reconeixement social s'havia de sumar certa protecció inherent al càrrec i, per tant, una més gran llibertat de moviments.

Aquell 1948 també es tancaven altres cercles, com el de la continuitat de la dictadura. A l'Assemblea de l'ONU celebrada a Nova York la tardor de 1947 s'havia tret de l'agenda el conegut per el «cas espanyol». No retornaria la República i les possibilitats que ho fes la monarquia en la figura de Joan de Borbó eren, a mesura que anava passant el temps, cada cop més incertes. Tampoc no existia una oposició organitzada i potent que donés el cop de gràcia al règim, com tampoc ho varen fer els militars monàrquics. A partir d'aquell any, doncs, la idea de llarg recorregut, i amb ella la de redreç, que no eren noves, varen anar adquirint força.

El redreç també va arribar a la historiografia peninsular i, en aquest cas, Vicens va tenir un paper capdavanter indiscutible. La data és coneguda, l'any 1950, quan es va celebrar a París el gran congrès mundial de ciències històriques que reunia cada cinc anys nombrosos especialistes d'arreu del món. El congrés no s'havia celebrat des d'abans de la Segona Guerra Mundial i, per tant, l'ambient era de gran expectació. En aquella ocasió reunía dos mil congressistes. Vicens va assistir a aquella posada en escena de la historiogra-

fia post bèl·lica. L'escola dels *Annales* —Marc Bloch havia mort a mans de la Gestapo—, va esdevenir l'epicentre del congrés i, sobretot, un historiador de l'escola, Fernand Braudel, que havia passat la guerra a un camp de concentració, acabava de publicar *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (1949), llibre de capçalera que el va catapultar en el món de la historiografia a un lloc de privilegi i el va convertir en un dels historiadors de referència en el segle xx.

Vicens va prendre bona nota de les novetats que es varen presentar al congrés de París i va tornar a Barcelona disposat a aplicar i difondre les idees de l'escola dels *Annales*. Uns dies després d'assistir al congrès, entre el 28 d'agost i el 3 de setembre, escrivia a la revista *Destino* un article en el qual va resumir les seves impressions: el triomf de l'estadística i de la demografia i la derrota de la història política tradicional a favor de la història econòmica i social. Alhora va assenyalar el paper discret dels historiadors espanyols, que només varen presidir quatre sessions.[10] Vicens va introduir a la universitat espanyola una nova manera d'entendre la investigació històrica, la història econòmica i social, els processos de llarga durada; l'estadística, i va accelerar el pas a la història moderna i contemporània. Abans ja s'havien produit alguns símptomes que el mateix Vicens va celebrar amb optimisme.

Un any després d'haver publicat a través del CSIC de Saragossa *Notas sobre el desarrollo de la historiografía de la Edad Moderna en Barcelona* (1948), Vicens va fer una elogiosa ressenya del llibre de Vicente Palacio Attard, *Derrota, agotamiento, decadencia, en la Espaňa del siglo xvii*.[11] Molt donat a fer distincions generacionals, Vicens va crear una marca, «la generació del 1948», per definir joves historiadors com Palacio Attard i José María Jover, dels quals estimava «*su esfuerzo como el más profundo y desinteresado análisis que se ha hecho jamás Espaňa para comprenderse a sí misma*».[12] Vicens observava amb goig com la historiografia espanyola virava cap als estudis d'història moderna i fins i tot havia elaborat un pla d'estudis entre les principals universitats de l'estat en un repartiment de temàtiques.

Tal com escriu el 27 de novembre de 1949 a Rafael Calvo Serer —director d'una de les seccions del CSIC i promotor de la revista *Arbor* amb Florentino

10. *Destino*, 16 de setembre de 1950.
11. *Destino*, 28 de maig de 1949.
12. *Destino*, 19 de novembre de 1949.

Pérez Embid—, quan l'explica la seva idea de crear el Centre d'Estudis d'Història Internacional (CEHI): «*Mi propósito ha sido dotar a nuestra ciudad [Barcelona] de un centro que completara el mecanismo actual del resurgimiento de la Historia Moderna en España. En líneas generales nos podemos distribuir la tarea —como ya hablé de ello a Rodríguez Casado— del siguiente modo: Madrid: teoría general, síntesis y elucubraciones, siglos XVIII y XIX; Valladolid-Simancas: Imperio Español (XVI-XVII); Sevilla-Indias, proyección americana hispánica; Barcelona, relaciones mediterráneas y pirenaicas*».[13] La idea fou aplaudida per Calvo i Pérez Embid, que compartien amb Vicens la idea de descentralitzar la investigació historiogràfica.

L'any següent, Vicens estava a punt d'introduir canvis significatius en el panorama historiogràfic peninsular. Els *Annales* havien de signficar la ruptura definitiva amb la historiografia romàntica-nacionalista anterior; amb el positivisme, que ja no s'adeia a la història dels «temps moderns» i restava massa costrenyit a la història política i institucional; alhora, Vicens s'allunyava dels postulats del materialisme històric, que en darrer terme s'identificava amb el comunisme. Vicens es va llançar amb optimisme a aplicar el nou corrent historiogràfic a la seva obra i a orientar els seus deixebles i col·laboradors cap a aquella direcció. El cas més clar i immediat va ser el de Joan Reglà, fervent seguidor de Braudel, encaminat per Vicens cap als estudis del segle XVI i la Catalunya dels Àustries. Avui, els estudis de Reglà són encara útils per encetar qualsevol investigació, com també ho són els de Joan Mercader, professor adjunt de la Universitat de Barcelona quan Vicens era catedràtic i que, el 1952, ja publicava *La ideologia dels catalans del 1808.*[14]

L'any següent, al congrés de París, el 1951, sortiria el primer número de la revista *Estudios de Historia Moderna*, creada per Vicens amb la voluntat

13. Jaume Sobrequés i Callicó, *Història d'una amistat. Epistolari de Jaume Vicens i Vives i Santiago Sobrequés i Vidal (1929-1960)* amb la col·laboració de Mercè Morales i Montoya, Barcelona, Vicens Vives i Ajuntament de Girona, 2000, p. 613. Vegeu també Onésimo Díaz Hernàndez, *Rafael Calvo Serer i el grupo Arbor*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, p. 246.

14. Entre les nombroses valoracions que ambdós deixebles de Vicens varen fer de la seva obra després de la seva mort, vull destacar aquestes: Joan Reglà, «In memoriam», *Destino*, núm. 116, 9 de juliol de 1960; «Recordando a Jaime Vicens Vives», *Destino*, núm. 1.708, 27 de juny de 1970, i «Capacidad de síntesis», *Tele-Exprés*, 27 de juny de 1970. De Joan Mercader, «Jaime Vicens i Vives, historiador», *Serra d'Or*, núm. 11, novembre de 1960; «Jaime Vicens Vives: su obra histórica«, *Arbor*, núm. 255, març de 1967.

de difondre els treballs d'historiadors del país i foranis. Tampoc no trigaria a aparèixer l'*Índice Histórico Español* (1953), revista de referència durant dècades, on Vicens i el seu grup de deixebles varen fer l'esforç de ressenyar la bibliografia existent sobre història d'Espanya, i que encara continua publicant el Centre d'Estudis d'Història Internacional (CEHI), impulsat per Vicens a finals de l'any 1949.

Al llarg de la dècada dels anys cinquanta, Vicens va compaginar l'obra de medievalista amb els estudis d'història moderna i contemporània, i amb la síntesi. Així, el 1952 va publicar *Aproximación a la historia de España*, en el pròleg del qual Vicens passava revista a les tendències historiogràfiques, des del positivisme fins a la història cultural. L'*Aproximación...* és un dels llibres més importants de Vicens. Com Miquel Àngel Martín Gelabert ha comentat recentment, l'obra «*es uno de los hitos interpretativos en la obra de Vicens. En la construcción de sus páginas podemos observar el germen de una nueva historiografía* […] *En el orden discursivo de sus ideas y en la articulación de sus categorías historiográficas atisbamos el inicio de un proyecto de modernización de toda una historiografía*».[15] El mateix Vicens, en el pròleg de la segona edició de l'*Aproximación...*, escrit el febrer de 1960, quatre mesos abans de la seva mort, no deixava de resenyar els anys transcorreguts des de la primera edició «*como capitales en el curso de la historiografía hispánica del siglo XX*». L'*Aproximación...* reinterpretava la història d'Espanya des de la modernització historiogràfica i qüestionava el discurs històric castellanitzant i de caire essencialista, que havia donat lloc a debats interminables, a favor d'una dialèctica centre-periferia, despullada d'aquells elements i oberta a un nou diàleg —d'ací el títol *Aproximación* L'èxit del «llibret», com ell mateix el definia, atés que no arribava a les dues-centes pàgines, fou immediat, traduint-se a diferents llengües.

L'any següent, el 1953, va publicar *Juan II de Aragón (1398-1475), monarquía y revolución en el siglo XV*; i el 1954 tornava als remences amb *El Gran sindicato remensa, 1488-1508: la última etapa del problema agrario catalán durante el reinado de Fernando el Católico*. Aquell any sortiria a les llibreries una altra obra seva que, com l'*Aproximación...*, l'obriria les portes del gran públic, *Notícia de Catalunya*, un llibre en el qual es fàcil de copsar aquella afirmació que Arnold Toynbee havia fet al seu *A Study of History* pel que feia a

15. Miquel Àngel Martín Gelabert. *A través de la muralla. Jaume Vicens i Vives y la modernización del discurso histórico*, Barcelona, Vicens-Vives, 2010, pàg. 161.

l'autonomia individual i cultural de tota societat per superar els reptes. Vicens, admirador de l'historiador britànic, va arribar a afirmar d'ell: «*como filósofo de la Historia, Hegel podrá ser olvidado; como historiador, Toynbee se ha ganado la inmortalidad*».[16] *Notícia de Catalunya* era una obra d'assaig que pretenia explicar qui eren i com eren els catalans al llarg de la història. Vicens hi combina la historia, la sociologia i la psicologia col·lectives per acabar afirmant que el que defineix a Catalunya és la seva voluntat d'ésser. Amb la distància deguda, el llibre venia a afirmar el que ja suggeria el títol del llibre de Josep Trueta, *L'esperit dels catalans*, que s'havia publicat primer en àngles —Trueta residia a Oxford— i el 1950 en català, a Mèxic. El llibre de Vicens va esdevenir catecisme per a uns i una mena d'autopsicoanàlisi per a uns altres, però, en qualsevol cas, va ser apreciat com una reafirmació de catalanitat després de quinze anys de dictadura.

Vicens va escriure *Notícia de Catalunya* perquè fos llegit tant pels catalans com per la intel·lectualitat espanyola. Publicat en els dos idiomes, el títol originari havia de ser *Nosaltres, els catalans*, però el de *Notícia de Catalunya* responia a la mateixa intenció. La data d'aparició d'aquesta obra, el 1954, s'inscriu dins el debat encetat dos anys enrere per diferents intel·lectuals espanyols sobre el paper futur de la cultura catalana i que tenia com a rerefons les idees de l'Espanya diversa i l'Espanya unitària. La primera era subscrita per Rafael Calvo Serer i el grup que s'havia aplegat a l'entorn de la revista *Arbor*, i l'altra per Dionisio Ridruejo, promotor de la trobada de poetes castellans i catalans el 1953 a Segòvia. L'*Aproximación...* i *Notícia de Catalunya* responien al mateix objectiu d'afavorir un nou diàleg sobre Espanya, després d'haver passat per aquella radiografia que Vicens objectiva en la seva introducció de *Notícia...* i que considera imprescindible abans d'encetar qualsevol diàleg. La mateixa instrospecció, realista i exempta d'utillatge, demanava a Castella.

El 1956, Vicens tornaria al segle xv amb *Els Trastàmares*, dins la col·lecció «Biografies Catalanes», que publicava l'editorial Teide, alhora que dirigia la *Historia social y económica de Espaňa y América* (1957), una obra pionera que va suposar un gran esforç de recerca per tots els que hi varen col·laborar per causa, sobretot, de la manca de bibliografia. El llibre constitueix un altre dels

16. *Destino*, núm. 606, 19 de març de 1949.

llegats més destacables de l'obra de Vicens per la novetat del seu contingut i dels seus plantejaments. En el mateix sentit, s'ha d'assenyalar la influència que va tenir en la formació d'historiadors i economistes la seva *Historia económica de España* (1959).

I arribem al seu *Industrials i polítics del segle XIX*, publicat el 1958 i que contenia un seguit de biografies també innovadores redactades per la seva deixeble Montserrat Llorens. La immersió de Vicens en la història contemporània de Catalunya va anar acompanyada d'un altre objectiu, com era la voluntat de reflexionar sobre el país i posar les bases per al seu redreç. Per Vicens, els catalans de mitjan segle XX havien de girar la mirada cap als del segle XIX. S'havien d'explicar els processos que havien portat Catalunya a la industrialització i a la modernització; per què Catalunya s'havia diferenciat de la resta d'Espanya i havia esdevingut un país pròsper i amb voluntat política. Les esmentades biografies d'*Industrials i polítics...* esdevenien un model per als descendents d'aquella burgesia que havien de tornar a comprometre's amb el futur del país. En aquest sentit, és conegut com Vicens va reunir-se en diverses ocasions amb els joves del club Comodín, entre ells Carles Ferrer Salat, i els va orientar en aquesta direcció.[17] Des de la publicació d'*Industrials i polítics...* el 1958 han passat més de cinquanta anys, dècades en les quals s'ha fet un esforç notable pel coneixement de la nostra història contemporània, correspost pel món editorial. Aquest primer treball decimonònic de Vicens, si bé no va posar la primera pedra de la investigació de la Catalunya contemporània, sí que va oferir una interpretació nova d'aquella centúria, i va impulsar i estimular el seu estudi entre els seus deixebles i historiadors coetanis i posteriors. Va ser una de les darreres obres vicentines i un llibre de culte, com la seva *Aproximación a la historia de España* i *Notícia de Catalunya*.[18]

17. Una primera aproximació al paper cívic i polític de Vicens a Joan Reventós, «La vocació política d'un historiador», *L'Avenç*, núm. 83, juny de 1985, i Joaquim M. Puigvert i Solà, «Vicens i Vives, entre la ciència històrica i la vocació política», *Revista de Girona*, núm. 191, novembre-desembre de 1998.

18. El 1983, vint-i-cinc anys després de l'aparició d'*Industrials i polítics...*, va tenir lloc a l'Institut Municipal d'Història de Barcelona un col·loqui de valoració crítica d'aquesta obra, publicat uns anys després: Josep Fontana, et al., *Catalunya i Espanya al segle XIX*, Barcelona, Columna, 1987

Vicens, visions sobre un llegat

Vicens va morir el juny de 1960 quan es trobava en plena maduresa intel·lectual, quan el seu magisteri arribava més enllá de la càtedra i quan era considerat un dels intel·lectuals més destacats d'Espanya i amb una projecció exterior notable. La sensació de pèrdua d'una de les ments més brillants del panorama cultural català i espanyol va esdevenir un sentiment generalitzat. Així ho posen de manifest els nombrosos articles que li varen ser dedicats *postmortem*, articles que, reunits, formen un corpus singular per la diversitat de filiacions polítiques, professionals i geogràfiques dels seus autors i que, un cop més, posen en relleu l'amplitud de coneixences de Vicens i el calat de la seva obra i personalitat.[19]

Després de la seva mort, es va minimitzar la seva memòria a la Universitat en la qual havia exercit dotze anys. Pablo Álvarez Rubiano, en història contemporània, i Valentín Vázquez de Prada, en història moderna, esdevindrien, bé que amb diferent intensitat, exemples d'aquesta voluntat. Hauria de passar més d'una dècada perquè Vicens tornés a les aules de la seva antiga Universitat, a causa, principalment, de la dispersió dels seus deixebles. Ho va fer timidament quan es va crear la Universitat Autònoma de Barcelona (1969) a Bellaterra. El seu amic Santiago Sobrequés i Vidal, des del Col·legi Universitari de Girona, dependent aleshores d'aquella, va representar una línia de continuitat, però va morir poc després (1973). El mateix any faria Joan Reglà, que des de 1959 era catedràtic d'Història Moderna a la Universitat de València. La marxa a Madrid, per motius de salut, de Joan Mercader el 1954, un dels pilars més sólids de la historiografia de l'època moderna, també va tenir efectes negatius. La dedicació a l'ensenyament mitjà de Ramon Gubern i Montserrat Llorens va allunyar de la universitat dos dels més propers deixebles de Vicens.

19. Vegeu Jaume Sobrequés i Callicó i Mercè Morales i Montoya (ed.). *Jaume Vicens i Vives. Visions sobre un llegat*. Barcelona, Base, 2010, llibre en el qual es reediten articles publicats sobre Vicens entre el 1960 i el 2010. Fent només una ullada als noms que signen els diferents articles que se li van dedicar l'any de la seva mort, el 1960, es pot copsar la pluralitat de coneixences de Vicens; la diversitat ideològica, geogràfica i, també, professional dels signants. Des de Joan Masoliver fins a Joan Fuster, des de Madrid fins a l'exili mexicà, des d'historiadors fins a sociòlegs, economistes i escriptors. És aquesta pluralitat la que ens presenta un Vicens poc compromés amb un grup o una organització política específica, però sí amb aquell «redreç» com l'espai comú on podien convergir.

Seria amb l'arribada a les universitats barcelonines els anys setanta de tres dels seus deixebles més destacats, Josep Fontana, Jordi Nadal[20] i Emili Giralt, després de passar tots tres per la de València, com es donaria l'impuls a la recuperació de Vicens, juntament amb la de Josep Termes, Ernest Belenguer, alumne de Reglà, i d'altres que, sense ser-ho directament, així es consideraven, com Gaspar Feliu, Jaume Sobrequés i Joaquim Nadal. Amb el temps, la vigència de Vicens no va ser igualment avalada per altres historiadors. Pel que feia a la seva obra historiogràfica, Vicens continuava sent un historiador de referència per a alguns i un historiador menys vigent per a aquells que en general, però no en exclusiva, seguien el materialisme històric. Dins d'aquest corrent historiogràfic, s'hauria de diferenciar l'actitud de Josep Fontana, que ha reivindicat sempre la figura de Vicens, com també la de Ferran Soldevila. I, parlant de Soldevila, s'hauria d'al·ludir a la tendència prou generalitzada i poc rigorosa a contraposar-lo amb l'historiador gironí.

Més clara, per unitària, era l'avaluació de la seva contribució a la historiografia del país: Vicens havia estat un renovador, l'introductor de nous corrents historiogràfics europeus com l'escola dels *Annales*, una mena d'«oasi en el desert» de la universitat franquista. Aquella universitat i aquell temps havien desaparegut, però Vicens, com Soldevila, venia a ser l'enllaç a través del qual aquells que ens vàrem formar en la universitat dels anys vuitanta-noranta connectàvem amb la historiografia anterior. En síntesi, Vicens ens apareixia més com un model d'historiador que no pas el llegíem com un historiador de referència en termes absoluts, salvant sempre les diferències que l'experiència personal viscuda va poder oferir en aquest sentit.

Al marge de la seva obra historiogràfica, però relacionada amb ella, no puc deixar de referir-me a les ombres que pesaven aleshores sobre Vicens a causa del que va ser el seu capteniment durant el franquisme, atès que aquell capteniment va condicionar-ne la valoració. Vicens, que havia estat depurat per la dictadura, va viure una mena de segona depuració amb la democràcia. Els seus contactes amb intel·lectuals de l'Opus Dei, les coneixences a l'aparell governamental-administratiu del franquisme, l'arribada de l'èxit i la consideració de què va gaudir sota la dictadura, i les seves afirmacions sobre el paper a acomplir

20. Vint anys després de la seva mort, Jordi Nadal va publicar un suggerent article sobre el llegat de Vicens. Vegeu Jordi Nadal, «Una herència compartida», *L'Avenç*, num. 29, juliol-agost de 1980.

en el futur per part d'una elit procedent de la burgesia, entre altres, posaven una nota crítica en el seu brillant expedient. En termes historiogràfics, el taló d'Aquiles de Vicens era, sobretot, la seva adopció de la geopolítica, vista com una operació oportunista en els dies difícils de la depuració i la postguerra, si bé Vicens hi retornaria el 1950, ja catedràtic a la Universitat de Barcelona.

En els darrers anys, però, s'ha difós un Vicens polític diferent. Aquell que celebrava reunions a casa seva amb homes propers a la Lliga i a Unió Democràtica de Catalunya; amb exiliats, com Josep Trueta; amb Josep Benet i joves com Joan Reventós o Jordi Pujol, per citar només alguns d'aquells que temps a venir tindrien un paper de primer ordre en la vida política i que militaren en l'oposició al règim franquista. I també el Vicens que mantenia contactes amb Josep Tarradellas, president de la Generalitat a l'exili, polític que no gaudia de gaires simpaties entre l'oposició a l'interior. La difusió d'aquestes notícies sobre l'actitud civicopolítica de Vicens han posat el contrapes a aquells Vicens contemporitzador amb el règim.[21]

Vint-i-cinc anys després de la seva mort existia, doncs, una línia vicentina que s'havia mantingut contínua a través de deixebles i seguidors, i d'altres per les quals Vicens no era un referent, fet que es posa de manifest en els articles publicats per diversos historiadors amb motiu de la commemoració d'aquella efemèride.[22] Vicens continuava vigent, però l'historiador de referència aleshores era el francès Pierre Vilar, que moriria a una edat avançada (2003). Vicens l'havia conegut i sentia un gran respecte per la seva obra, tot i que ell no se situava en el corrent marxista com Vilar. Tanmateix, com altres historiadors que seguien l'escola dels *Annales*, n'aprofitava algunes idees i reconeixia les aportacions que havia fet a la historiografia.

Una dècada més tard, l'aparició del llibre *Jaume Vicens i Vives. Una biografia intel·lectual*,[23] escrit per Josep Maria Muñoz i publicat el 1997, va

21. A l'espera que surtin a la llum les investigacions que sobre l'actitud política de Vicens han fet les historiadores Cristina Gatell i Glòria Soler, és recomanable la lectura dels articles que li dediquen alguns dels citats al text, entre altres, al llibre de Jaume Sobrequés i Callicó i Mercè Morales i Montoya (ed.). *Jaume Vicens i Vives. Visions sobre un llegat, op. cit.*

22. Vegeu Sobrequés i Callicó i Morales i Montoya (ed). *Jaume Vicens i Vives. Visions sobre un llegat, op. cit.*

23. Josep Maria Muñoz i Lloret. *Jaume Vicens i Vives. Una biografia intel·lectual*. Barcelona, Edicions 62, 1997.

ser decisiva per divulgar la figura de Vicens fora i dins de les aules i per reivindicar-ne l'historiador i l'obra. La biografia de Muñoz va obrir una porta nova a l'univers Vicens i a una lectura (i relectura) de la seva producció historiogràfica, estimulada i en alguns aspectes reenfocada pel coneixement del periple vital d'aquest. D'alguna manera, la vida de l'historiador revitalitzava la seva obra.

Tres anys després, just quaranta anys després de la seva mort, va aparèixer un altre llibre decisiu per entendre la personalitat, vida i obra de Vicens. Es tracta d'*Història d'una amistat*,[24] de Jaume Sobrequés i Callicó, editat l'any 2000, obra en la qual aquest va publicar les cartes creuades entre el seu pare, Santiago Sobrequés i Vidal, i Jaume Vicens, amics d'infantesa i joventut i estrets col·laboradors en multitud de projectes professionals després de la Guerra Civil i fins la mort de Vicens. Vaig tenir el privilegi de col·laborar en l'esmentada obra, perquè aquelles cartes, escrites entre finals dels anys vint i el 1960, constituïen una font inesgotable d'informacions no només sobre una manera de fer i concebre la Història; no només sobre la vida de dos historiadors catalans durant el franquisme, amb les seves micro i macrohistòries personals, sinó també perquè eren el retrat viu d'una generació marcada per la Guerra Civil que cridada a ser, en la seva joventut, la intel·lectualitat del país va haver de refer la seva vida en els anys més durs de la dictadura, sense negar-se a si mateixa el dret a continuar el camí que havia emprés abans. No és estrany, doncs, que Vicens triés la frase «*Super adversa augeri*» per fer-la estampar en els seus llibres i en el paper de carta de la seva correspondència.

En aquella correspondència epistolar, els dos historiadors saludaven amb entusiasme que la història, per primera vegada, incorporés l'home «sense nom» i el fes l'eix central del seu discurs, i compartien el mateix compromís que creien que havia de tenir l'historiador amb la societat del seu temps. Vicens i Sobrequés es reconeixien a si mateixos com a ciutadans, implicats i alhora responsables del que succeia al seu voltant, i també compromesos amb el redreç, possible si, com deia Sobrequés, «amb una mica d'intel·ligència» s'anaven introduint escletxes dins la dictadura fins a fer-la desaparèixer de l'horitzó. De moment no hi havia cap altra possibilitat d'aconseguir-ho que no fos un acte ferm de voluntat i el convenciment de l'èxit final.

24. Jaume Sobrequés i Callicó, *Història d'una amistat. Epistolari de Jaume Vicens i Vives i Santiago Sobrequés i Vidal*, Barcelona, Vicens-Vives, 2000.

I arribem a un altre aniversari, el del centenari del naixement i dels cinquanta anys de la mort de Vicens, efemèride que ha tingut un considerable ressò arreu de l'Estat. La multitud de conferències i seminaris que s'han organitzat i impartit amb motiu d'aquesta darrera commemoració ha cimentat, si encara restava en algun dubte, Vicens i Vives en el pòdium de la historiografia espanyola del segle xx. L'obra historiogràfica ha sortit revaloritzada i el seu paper de renovador de la historiografia espanyola, àmpliament reconegut. Així mateix, també s'ha avançat en la idea de connectar Vicens i Vives amb altres historiadors peninsulars, que també maldaven per incorporar els corrents historiogràfics europeus i obrir camí cap a la història moderna i contemporània. En definitiva, s'ha fet història de la historiografia i s'ha inserit Vicens en un marc encara més ampli. Així mateix, s'ha portat a terme una iniciativa destacable, que ha consistit en la reedició d'una part de la seva bibliografia. Perquè al marge dels testimonis, de les anàlisis i les opinions, Vicens encara continua sent la seva obra i potser es corre el risc que, al final, sigui més objecte de veneració que no de lectura. Que sigui present a les llibreries, un cop més, és una molt bona notícia.

La figura de Vicens i Vives, doncs, continua present en l'imaginari col.lectiu. Pel que fa a la seva obra, es manté en peu una part important de l'estructura i l'esquema general. Dels continguts, uns continuen vigents i, com explica Gaspar Feliu, gairebé «sacralitzats», d'altres s'han modificat, corregit i ampliat, i d'altres ja només es poden llegir a l'obra de Vicens. En aquest sentit, el Vicens historiador resta en la seva natural condició de mortal, mentre que el Vicens renovador de la historiografia peninsular ha guanyat la immortalitat pel reconeixement comú. S'haurà de profunditzar encara més en l'arribada i la trascendència d'aquella renovació vicentina, estudis que encara presentaran nous matisos quan, des de la historiografia, s'analitzi el que han estat els darrers quaranta anys del segle xx en la historiografia peninsular, estudis que, tard o d'hora, arribaran.